

Cuprins

<i>Prefață și mulțumiri</i>	11
<i>Introducere</i>	15
Capitolul 1. Inegalitățile naturii	19
Capitolul 2. Răspunsurile date geografiei: Europa și China	31
Capitolul 3. Caracterul excepțional al Europei: o cale diferită.	41
Capitolul 4. Inventarea invenției	55
Capitolul 5. Marea deschidere	67
Capitolul 6. Spre est!	81
Capitolul 7. De la descoperiri la imperiu	99
Capitolul 8. Insulele dulci-amăruii	111
Capitolul 9. Imperiul din Est	121
Capitolul 10. De dragul câștigului	131
Capitolul 11. Golconda	141
Capitolul 12. Câștigători și perdanți: bilanțul Imperiului	155
Capitolul 13. Natura Revoluției Industriale	169
Capitolul 14. De ce Europa? De ce atunci?	181
Capitolul 15. Marea Britanie și ceilalți	191
Capitolul 16. Pe urmele Albionului	205
Capitolul 17. Ai nevoie de bani ca să faci bani.	225
Capitolul 18. Avuția cunoașterii	241
Capitolul 19. Teritorii neocupate	253
Capitolul 20. Calea sud-americană.	267
Capitolul 21. Imperiul Celest: stază și retragere.	287
Capitolul 22. Japonia: iar cel din urmă va fi cel dintâi	299
Capitolul 23. Restaurația Meiji	315
Capitolul 24. Istoria deraiată?	331
Capitolul 25. Imperiul și după	355

Capitolul 26. Pierderea supremației	371
Capitolul 27. Învingători și	389
Capitolul 28. ...Perdanți	411
Capitolul 29. Cum am ajuns aici? Încotro ne îndreptăm?	429
<i>Epilog 1999</i>	439
<i>Note</i>	445
<i>Bibliografie</i>	489
<i>Index.</i>	555

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

DAVID S. LANDES este profesor emerit de economie la Harvard University și profesor de istorie la George Washington University, specialist în istoria economică europeană modernă. Dintre volumele publicate menționăm: *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present* (1969), *Revolution in Time: Clocks and the Making of the Modern World* (1983), *Dynasties: Fortunes and Misfortunes of the World's Great Family Businesses* (2006).

David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*, W. W. Norton & Company, Inc., New York

Copyright © 1999, 1998 by David S. Landes
All rights reserved
First published as a Norton paperback 1999

© 2013 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Abel Grimmer (cca 1570 – cca 1619), *Încoronarea Fecioarei Maria* (detaliu)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:
LANDES, DAVID S.

Avuția și sărăcia națiunilor: de ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace / David S. Landes;
trad. de Lucia Dos. – Iași: Polirom, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN print: 978-973-46-2884-1

ISBN ePub: 978-973-46-2924-4

ISBN PDF: 978-973-46-2925-1

I. Dos, Lucia (trad.)

33(100)

Printed in ROMANIA

David S. Landes

AVUȚIA ȘI SĂRĂCIA
NAȚIUNILOR

De ce unele țări sunt atât de bogate,
iar altele atât de sărace

Traducere de Lucia Dos

POLIROM
2013

Așadar, atunci când japonezii i-au întâlnit pe europeni, au început să le învețe metodele. Le-au copiat armele; le-au imitat ceasornicarii; s-au convertit în număr mare la creștinism. Și tot se simțeau superiori.

Moda creștinismului părea menită să-i atingă pe toți. Noua credință se bucura de mult succes în rândul conducătorilor locali și cu atât mai mult în rândul membrilor marginali ai unei populații aflate la limita subzistenței. Erau strategii clasice de convertire: să-i convingi pe lideri să adopte religia, iar apoi să-i lași pe ei să-și forțeze supușii; ori să le oferi afecțiune și hrană celor ce au nevoie de sprijin moral și material. Unii *daimyō* (conducători de *han*) și *samurai* (membri ai aristocrației războinice) au devenit creștini din convingere. Creștinismul oferea un confort și o spiritualitate inexistente în riturile și gesturile tradiționale. Alții s-au convertit din motive practice: creștinismul reprezenta un canal pentru comerțul și sprijinul tehnologic european într-o arenă politică dură. Pentru o vreme, până și liderii cei mai importanți, Oda Nobunaga (a dominat între anii 1568 și 1582) și mai apoi Toyotomi Hideyoshi (1586-1598), au acceptat convertirea.

Nu putea să reziste. Interese religioase mai vechi au măcinat această toleranță și au semănat suspiciune cu privire la motivele acestor intruși străini. Acuzațiile lor au fost întărite de aluziile rivalilor noncatolici ai Spaniei și Portugaliei – olandezii, desigur –, care au descris activitatea misionară romano-catolică drept un preambul al ambițiilor comerciale și politice iberice. La drept vorbind, căpitani și negustorii portughezi și, într-o măsură și mai mare, spanioli au nuanțat aceste temeri prin comportamentul lor lăudăros și amenințător. Căpătaseră obiceiuri proaste și limbi ascuțite pe măsura celor din Americi, Filipine și arhipelagul indonezian.

Exemplu: în 1597, un bogat galion spaniol a ajuns pe țărmul japonez. Japonezii voiau să păstreze încărcătura. Cărmaciul a apelat la *taiko* Hideyoshi, liderul militar, și a încercat să-l intimideze pomenindu-i de puterea de neegalat a stăpânului său, regele Filip. Scoțându-și globul pământesc, i-a arătat întinderea dominioanelor spaniole, din Americi până în Filipine. Cum se face că o națiune atât de mică are dominioane atât de vaste? a întrebat *taiko*. O, a spus marinarul imprudent, Majestatea Sa Catolică trimite mai întâi preoți care să creștineze populația, iar apoi acești convertiți ajută forțele spaniole să cucerească teritoriile cu pricina. Cu așa încurajare, Hideyoshi a refuzat să înapoieze încărcătura și a ordonat răstignirea a 26 de creștini, dintre care 17 japonezi, iar restul iezuiți și franciscani din Europa*.

În plus, în acest infern al conflictului și intrigii, singurul test pe care creștinii nu puteau să-l treacă era acela al loialității lumești. Pentru conducătorii Japoniei, nici o obligație nu era mai importantă decât devotamentul pe care supusul i-l datora stăpânului său; nici un ordin nu era mai categoric decât cel al stăpânului către supusul său – chiar și acela de a-și pune capăt zilelor. Până și o aluzie că sinuciderea era recomandabilă echivala cu o condamnare la moarte. Cum să-ți dovedești altfel loialitatea decât prin zând aluzia? (Abilitatea superiorilor japonezi de a-i determina pe subordonați să-și facă *hara-kiri* și disponibilitatea lor de a-și exercita această putere sunt absolut stupefiant. Când liderii militari Tokugawa Ieyasu și Oda Nobunaga erau aliați, Nobunaga a scornit ideea că soția și fiul lui Ieyasu, care era căsătorit cu fiica lui Nobunaga, așadar ginerele

* Potrivit relatării părintelui Martínez, pe atunci episcop al Japoniei. Într-o scrisoare din 1602, Martínez se plângea de înclinațiile și intențiile războinice ale spaniolilor: „predicile lor religioase nu sunt decât o unealtă a cuceririi. [...] Toate calamitățile la care este acum expusă Biserica au început odată cu sosirea acestor clerici din Luzon” (Elisseff, *Hideyoshi*, p. 229).

său, complotau împotriva lui. Ucide-i pe amândoi, i-a cerut el lui Ieyasu. Așa că Ieyasu și-a executat soția și i-a ordonat fiului său să se sinucidă. Ceea ce acesta a și făcut. E greu de spus ce este mai crud: cererea lui Nobunaga sau obediența lui Ieyasu. Însă, dacă ne punem această întrebare, nu gândim ca un *samurai*.)

Pentru creștinii japonezi, loialitatea și datoria supremă erau față de Dumnezeu. Încetaseră să mai gândească precum niște buni japonezi. Prin urmare, atunci când căpeteniile suspicioase și-au pus la încercare creștinii, creștinii au dat greș. Budiștii, confucianiștii și xenofobii aveau dreptate. Aici zăcea o amenințare la adresa valorilor japoneze și a stabilității politice. Așadar, în 1612, după mai multe amânări, Tokugawa Ieyasu a interzis religia creștină. E greu de spus cât de mulți japonezi erau în acel moment creștini. Poate că 300.000. Unele estimări se ridică și la 700.000, dintr-o populație de 18 milioane de locuitori.

Japonezii au trecut la *eradicarea* creștinismului cu ferocitatea caracteristică. Nero s-ar fi rușinat de moliciunea lui. Creștinii erau siliți să se lepede de religia lor în mod public. Cei care refuzau sau recidivau erau torturați și arși sau decapitați. Cei care îi ajutau pe misionari, la fel. Cel de-al treilea *shogun* (conducător al armatei) Tokugawa, Iemitsu, continuând politica bunicului și tatălui său, participa deseori la sesiunile de tortură. Cei care opuneau rezistență erau uciși până la ultimul bebeluș. 100.000 de războinici au împresurat 37.000 de creștini, bărbați, femei și copii, la Shimabara, în 1637-1638. 13.000 dintre acești *samurai* au murit în luptele crâncene – fără pic de milă. Mai târziu, în 1671, *Bakufu* (guvernul Tokugawa) s-a asigurat că nu avea să se mai nască nici un catolic. Toate nașterile trebuiau să fie înregistrate, din Kyushu, în sud, până în Hokkaido, în nordul îndepărtat, cu o dovadă privind afilierea religioasă la șintoism sau budism⁶. Această procedură a durat mai bine de o sută de ani. A fost o nouă Inchiziție Spaniolă, de data aceasta împotriva creștinilor.

Persecuția religioasă totală s-a distanțat la început de relațiile comerciale, care s-au dovedit extrem de profitabile, însă pe termen lung s-au apropiat, ducând la izolarea culturală și comercială a Japoniei. Nu exista nici o altă cale prin care propaganda și misionarii creștini să fie ținuti la distanță. În 1616, tuturor vaselor comerciale străine – cu excepția celor chineze – li s-a interzis accesul în porturi, mai puțin la Nagasaki și Hirado. Rezidența străină era limitată la Edo (ulterior, Tokyo), Kyoto și Sakai. În 1624, spaniolii au fost excluși; în 1639, portughezii. Englezii au încetat pur și simplu să mai vină. Mai rămăseseră olandezii.

Din 1633, vasele japoneze aveau nevoie de autorizație oficială pentru a părăsi țara; trei ani mai târziu, toate vasele japoneze erau restricționate la apele interne. Din 1637, nici un japonez nu avea voie să părăsească țara cu nici un mijloc – nici o ieșire. Mai mult, nici o întoarcere, sub pedeapsa cu moartea. Japonezii care se mutaseră peste hotare din motive comerciale, câteva zeci de mii în Filipine și în Asia de Sud-Est, erau acum naufragiați în exil. Apoi, în 1639, după eradicarea creștinilor la Shimabara (ceea ce japonezii numesc Rebeliunea Shimabara), nici un străin nu mai avea voie să vină să facă comerț, mai puțin coreenii, pe o insuliță de lângă Honshu (insula principală), și olandezii și chinezii, pe insula artificială Deshima din Golful Nagasaki. Cu excepția cazului în care erau chemați, olandezii se aflau în arest la domiciliu. Aveau două străzi de depozite și birouri pe care să se plimbe. Mâncarea, băutura, slujitorii și sexul le veneau de pe continent. Beau, fumau, jucau cărți și lăncezeau în plictiseală și consternare. Nu era o sarcină plăcută. Așa preferau însă japonezii.

Toate acestea făceau parte dintr-un proces mai amplu de autopetrificare. Japonia se săturase de descoperiri și inovații, de foc și sânge. Acum obiectivul era menținerea ordinii sociale, stabilirea relațiilor de ierarhie socială și politică, prevenirea nemulțumirilor și a conflictelor. Statutele erau net diferențiate, iar statutul era fixat la naștere. La fel ca în orânduirile europene medievale, fiecare grup avea funcția sa socială. *Samurarii* nu mai dețineau pământuri și nu mai domneau peste locuitorii acestora. Odinioară seniori, acum deveneau stipendiați, aristocrați cu rolul de a-și sluji stăpânul; însă nu și de a lupta, pentru că nu mai aveau să se poarte războaie. Acest lucru i-a privat de *raison d'être* și a încurajat fanfaronada. Plimbându-se țanțoș cu două săbii, una lungă și una scurtă (nimeni altcineva nu avea voie să poarte sabie), *samurarii* își mărâiau superioritatea în fața oamenilor de rând. Mulți nu făceau altceva decât să trăiască din stipendii și să prețuiască laudăroșenia și un cod militar (*bushido*) ce implica o autodisciplină intensă și putea fi folosit în scopuri mai bune. Câțiva s-au dedicat administrației domeniilor (*han*) și au cultivat o etică a funcției care avea să transforme într-o bună zi loialitatea personală în datorie națională. Cei mai săraci au pus chiar mâna pe sapă; un *samurai* trebuia să mănânce și, aidoma omologului său european (francezul *hobereau*), nu îi era rușine să are pământul.

În același timp, țărani trebuiau să rămână unde erau și să cultive; negustorii se ocupau de comerț și făceau bani; meșteșugarii creau obiecte de uz și de valoare. Căsătoriile între persoane cu statut diferit erau interzise și, chiar în rândul *samurailor*, superiorii nu se puteau căsători cu inferiorii. Mai presus de orice, ordine și cuviință, ceea ce însemna lipsa schimbării: „În general, în toate privințele, legile vechi trebuie respectate. Practicile noi trebuie interzise”. Acest imobilism era de regulă justificat în termeni confucianiști: „Se pare că în treburile statului, dacă legile și practicile celor care au fondat statul sunt urmate întocmai și nu sunt schimbate, statul va persista veșnic. Dacă urmașii se întorc împotriva legilor strămoșilor lor și concep altele noi, statul va cădea în haos și va pieri cu siguranță”⁷.

Una era să enunți principii și alta să le faci să funcționeze. După câteva decenii de război civil, noua dinastie a Japoniei era hotărâtă să înăbușe cea mai mică adiere de rebeliune. Când Nobunaga i-a ordonat lui Ieyasu să-și omoare soția și fiul, acesta s-a conformat; și, odată ce Ieyasu a învins în bătălia de la Sekigahara (1600) și a fost numit shogun (1603), s-a descotorosit de dușmani cu aceeași cruzime. Familia Toyotomi a fost stârpită până la ultima spiță, cu viață scăpând doar doi copilași. Mii de aliați ai acesteia au fost hăituiți și executați, iar capetele lor au fost înfipite în sulițe ca învățătură pentru alții.

Era vremea răzbunării. Clanurile inamice își pierdeau domeniile și veniturile. Norocoșii era deportați în locuri îndepărtate, unde li se dădeau feude neînsemnate, prea mici pentru a-și susține stăpânii. Drept urmare, țara mustea de *samurai* fără stăpân (*ronin*), bărbați furioși cu săbii însetate, antrenați doar să lupte și care căutau sămânță de scandal. Mulți dintre ei îl deranjau pe Tokugawa, însă, după ce și-au declarat opoziția, au murit în timpul epurării⁸. Alții apăreau atunci când un *daimyō* murea fără moștenitori. O vreme, încercând să-și consolideze puterea, shogunatul a profitat

* Cei mai chibzuiți au devenit profesori de arte marțiale și arta duelului sau de confucianism. Alții au ajuns războinici-fermieri (*goshi*). Iar alții s-au sinucis după moartea stăpânilor lor – atât de mulți, încât practica a fost interzisă în 1663.

bucuros de aceste oportunități confiscând aceste proprietăți și dăruindu-le aliaților și favoriților. Însă problema *roninilor* s-a agravat atât de mult, încât în 1651 *Bakufu* a decis să recunoască legitimitatea adopțiilor pe patul de moarte și să lase aceste domenii în familie*.

Pentru a asigura ordinea în imperiu, Tokugawa au conceput o schemă extraordinară de prizonierat. Printr-un sistem de deservire alternativă (*sankin kotai*) instituit în 1634-1635, toți *daimyō* erau siliți să-și stabilească reședința atât la Edo, cât și pe domeniul lor (*han*) și să-și lase soția și copiii acolo, sub supravegherea și autoritatea shogunatului. Și, deși conducătorul era, în mod evident, nevoit să locuiască pe domeniul său și să se ocupe de treburile acestuia, i s-a cerut să locuiască și la Edo – câte un an, alternativ, în fiecare parte. La rândul său, conducătorul a adus cu el numeroși slujitori: era mai bine să-i aibă sub ochii săi decât să facă prostii departe. În situații de urgență, conducătorul putea cere permisiunea de a se întoarce în *han* pentru o anumită perioadă. *Bakufu* amplasase trupe în punctele-cheie de trecere, ca să-i verifice pe toți nou-veniții și să se asigure că respectiva călătorie era autorizată. Reședința dublă și transportul costau o mică avere. Prin *sankin kotai* se urmărea nu numai supravegherea acestor posibili scandalagii, ci și epuizarea resurselor**.

Aceste controale personale au fost însoțite de excluderea deliberată a lucrurilor și cunoștințelor străine. Cărțile europene, firește, erau interzise, iar cărțile chinezești, o sursă tradițională de moralitate și știință, erau acum supuse unei cercetări atente. Poate că doctrinele creștine stăteau la pândă între coperte.

Până și lucrurile potențial utile au fost interzise. Dintre obiectele europene care îi uimiseră și îi impresionaseră atât de mult pe japonezi, cel mai puternic și mai ispititor era arma; însă și acestea au fost interzise. Armele contribuiseră la tranșarea bătăliilor în războaiele civile. Japonezii li se dedicaseră într-o asemenea măsură, încât au învățat să și le confecționeze singuri, chiar îmbunătățind modelele europene. Într-adevăr, la un moment dat, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, este foarte posibil ca japonezii să fi produs mai multe mușchete decât orice altă națiune europeană⁸. Totuși, după ce aceste războaie au luat sfârșit, iar națiunea s-a unit sub un guvern unic, armele nu au mai avut nici un scop util. Dimpotrivă, nu aduceau decât probleme. Mai rău de atât, arma era un element egalizator. Cu o armă, omul de rând putea să ucidă cel mai bun spadasin *samurai*. Nu se putea îngădui așa ceva. Așadar fără arme***. (Însă abilitățile

* Oishi, „The Bakuhan System”, p. 23. Acești *ronini*, mereu gata să răzbune relele făcute stăpânilor lor, erau precum o bombă cu ceas, amenințând cu răzbunarea de dincolo de mormânt. Cel mai cunoscut asemenea caz este al celor „47 de ronini”, a căror răzbunare vicelană și sângeroasă (1702) nu a fost uitată nici astăzi. Guvernul le ordonase să-și facă *hara-kiri* în masă deoarece tulburaseră liniștea și încălcaseră legea; însă rămân eroi. Mormântul lor de la Tokyo este un altar intens vizitat, iar japonezii au făcut sute de filme în care le preamăresc faptele.

** În anumite cazuri, aceste cheltuieli consumau mai bine de jumătate din veniturile *hanului*. O cheltuială suplimentară era costul reconstrucțiilor de după incendii – o amenințare constantă într-un oraș cu case din hârtie și lemn. Un domeniu a fost nevoit să-și reconstruiască tabăra de 16 ori. În lipsa asigurărilor, ar fi trebuit să învețe din experiență și să construiască altfel. Cf. Nakamura și Shimbo, „Why Was Economic Achievement...?”, p. 8.

*** Câteva au fost păstrate în arsenale publice, sub cheie, în fel cum câteva tunuri nu fost amplasate în porturi pentru a-i ține la distanță pe musafirii nepoștiți. Pentru detalii în această privință, vezi Perrin, *Giving Up the Gun*.

necesare confecționării armelor erau potrivite pentru o gamă variată de mașini și obiecte metalice: șuruburi, ceasuri mecanice, în cele din urmă ricșe și biciclete. Un specialist nipon a susținut că aceste arme erau „rădăcinile tehnologiei Meiji”⁹.)

Celelalte două importuri europene majore au fost ochelarii și ceasul. Știm puține despre primii, cu excepția faptului că japonezii au învățat să-i confecționeze. Știm mai multe despre ceasuri, deoarece multe dintre ele au supraviețuit. Și aici, japonezii și-au dovedit abilitatea de a-și însuși un obiect străin. Spre deosebire de chinezi, confecționau ceasuri la scară mare și nu numai pentru prinți, ci pentru o clientelă mai largă și în forme tipic japoneze. Nimic asemănător nu se găsea altundeva și nici o altă țară noneuropeană nu a reușit într-o asemenea măsură să adapteze la nevoile proprii această inovație europeană¹⁰. Mai mult decât atât, japonezii au adoptat măsurarea personală a timpului, spre deosebire de chinezi. După o vreme, nu au mai cumpărat ceasuri europene; și nici perechi de ceasuri, așa cum făceau chinezii, sperând că unul dintre ele va funcționa; și nici nu le-au mai purtat câte două, sperând că unul merge bine (dar care dintre ele?). Mai curând au miniaturizat ceasurile ca să le facă portabile și să poată fi purtate (definiția unui ceas de mână). Acestea funcționau în mod adecvat.

Spun „adecvat” fiindcă aceste ceasuri japoneze nu puteau fi cu adevărat precise. Asta pentru că măsurarea niponă a timpului infirma ceasul mecanic, iar japonezii nu aveau de gând să-și schimbe sistemul. Japonezii măsurau orele inegal – de la zi la noapte și de la un anotimp la altul. Împărțeau ziua și noaptea separat în părți egale, astfel încât orele zilei era egale cu orele nopții doar la echinocții; și, firește, orele zilei erau mai lungi vara, mai scurte iarna, și invers pentru orele nopții.

Ceasul mecanic, la rândul său, păstra un ritm egal – ore egale în permanență; cel puțin așa trebuia. Japonezii au încercat să rezolve această dilemă confecționând ceasuri care să urmeze ritmuri diferite ziua și noaptea sau variind indicatorii astfel încât să arate ore diferite; însă acestea erau în cel mai bun caz niște improvizații. Toate reglajele erau greșite de la bun început. Teoretic, ceasurile ar fi trebuit să fie ajustate zilnic, însă asta era o corvoadă; așa că oamenii le reglau o dată la două săptămâni – când își aduceau aminte. Oricum, ora indicată era în mod inevitabil aproximativă.

Fără îndoială, aceste aproximații erau suficiente în scop social. Până și astăzi, când avem ceasuri cu cuarț care sunt precise la secundă, ne ducem viața cu o marjă de eroare – fie din politețe pentru ceilalți sau din confort pentru noi înșine. În același timp, lipsa măsurării cu precizie a timpului i-a împiedicat pe japonezi să exploateze potențialul științific și tehnic al ceasului. Când japonezii s-au decis asupra modernizării, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, au renunțat din vreme la metodele lor și au adoptat orele egale. (Europenii făcuseră acest lucru de la bun început – înlocuiseră orele bisericești cu timpul civil.)

Decizia Japoniei de a se izola de lumea exterioară, de a se întoarce la tradiție și de a trăi într-o bulă nu pare foarte diferită de respingerea Vestului de către China. Ba chiar era mai fermă în rigoarea sa principială. Însă ce rezultat diferit! Chinezii au fost cei care, deși schimbători în detaliu și trecând de la o provocare politică la alta, au rămas, în esență aceiași; iar japonezii au fost cei care, agățându-se de vechile tradiții, s-au schimbat atât de mult, încât aveau toate perspectivele unei industrializări, chiar și fără provocarea occidentală, în ajunul Restaurației Meiji.

Putem distinge două aspecte ale paradoxului: (1) forțele ce favorizau schimbarea în Japonia; și (2) efectul contactelor cu lumea exterioară.

Pentru a-l înțelege pe primul, gândiți-vă la Japonia din epoca Tokugawa ca la o miniatură aproximativă a Europei medievale. Avea un guvern general, *Bakufu* sau shogunatul – asemănător imperiului sau Bisericii Romano-Catolice, însă mai puternic –, și o mulțime de provincii (*han*). Acestea erau oarecum națiuni separate – nu suverane, firește, dar înzestrate cu tot felul de autonomii și capabile de inițiative în ceea ce privește legea și reglementarea societății și economiei. La rândul ei, societatea era rânduită ierarhic: la vârf, o nobilime fără pământuri de războinici-servitori ale căror stipendii erau definite și plătite în cantități de orez; spre partea de jos, o nouă clasă mercantilă, aflată „în ascensiune”. La mijloc, țărani, respectați pentru alimentele pe care le cultivau, și meșteșugarii, pentru calitatea muncii lor. Jos de tot se aflau acei paria marginali, ereditari, indeosebi *eta* sau *burakumin*, contaminați prin faptul că lucrau cu animale moarte sau cadavre umane. (În mod ironic, *samuraii*, care se ocupau și ei de măcelărit, erau prețuiți pentru asta.)

În Europa medievală, stăpânii feudali dețineau pământ și percepeau majoritatea câștigurilor în natură sau în muncă (ce producea venituri sub forma culturilor). Însă cu timpul, odată cu apariția unei noi lumi de orașe și orășele și cu expunerea la lucruri și oameni bizari, acei *seigneurs* și doamnele lor și-au creat noi nevoi și dorințe. Pentru a le satisface, proprietarii de pământuri și-au transformat tot mai mult din venitul tradițional în bani, ce puteau fi cheltuiți după bunul-plac; de unde și o tendință îndelungată a Europei Occidentale de a converti datoriile senioriale în chirii în bani (cheia emancipării țăranilor).

În Japonia, același lucru. Sistemul fiscal funcționa pe orez, altfel spus, pe alimentul de bază, iar această rânduială (*kokudaka-sei*) era menită să aibă grijă de elita conducătoare. Stăpânul (*daimyō*) lua circa 30% din recoltă, păstra o bună parte pentru el și gospodăria sa și distribuia restul *samurailor* săi ca stipendii. Spre deosebire de vasalii europeni, acești *samurai* nu dețineau nici o proprietate.

Sistemul îi hrănea pe oameni în funcție de rang. În principiu, nu era nevoie de mai mult. Dar cum în viață mai sunt și alte lucruri în afară de mâncare, iar apetitul pentru lucrurile necomestibile crește odată cu statutul, stăpânul și însoțitorii săi aveau nevoie să transforme o bună parte din venitul lor în orez în bani, ca să se poată bucura mai mult de lucrurile mai rafinate ale vieții. Pentru asta, au apelat la negustorii disprețuiți, care au jucat un rol tot mai activ în ceea ce trebuia să fie o economie liniștită, dar care, în schimb, clocotea de dorință. Aici firea umană s-a asociat cu aranjamentele politice, deoarece sistemul reședinței alternative și atmosfera socială din Edo au incitat la extravaganză¹¹.

La rândul său, acest lucru i-a determinat pe purtătorii de sabie să extragă mai mult de la țărani. După cum spunea un administrator de finanțe, „țăranii sunt ca semințele de susan: cu cât le storci mai mult, cu atât obții mai mult”. Foarte spiritual; însă, dacă storci prea mult, ai parte de răscoale ale țăranilor sau de fuga acestora la oraș sau în alt *han*. (La fel ca în Europa, cea mai bună protecție împotriva oprimării era posibilitatea de a pleca.) Istoricii au numărat aproape 3.000 de răzvrătiri ale țăranilor între 1590 și 1867, având loc cel mai adesea și mai violent în a doua jumătate a perioadei și în regiunile mai bogate. Țintele predilecte: casele și depozitele fermierilor, negustorilor și creditorilor bogați. Este evident că schimbarea economică zguduia ordinea socială și viola contractul social.

Era mai ușor să împrumuți decât să smulgi cu forța. *Daimyō* și *samuraii* își cunoșteau negustorii, mulți dintre ei fiind deja activi în comerțul cu cereale și implicați